

Két jelentős kiállítás a vajdasági Múzeumban

A népvándorlás kora Vajdaságban

A különböző kiállítások sorozatában, melyeket a főlzabadulástól máig szerveztek Újvidéken, a Népvándorlás különös helyet érdemel tárgykörénél és kiállított anyagánál fogva is. Ennek a régészeti kiállításnak a célja, hogy egy korszak anyagi kultúrájának tárgyaival elsősorban úgy ismertesse meg a látogatókat, hogy az a korszak fordulópontot jelentett általában az emberi társadalom fejlődésében.

A kiállított eszközök, díszek, edények, szerszámok és fegyverek — szinte önmagukban is érdekesek, ha a látogató bizonyos fokú kíváncsisággal, megismerési vágygal közeledik hozzájuk. De még többet mondanak azoknak a látogatóknak, akik bennük keresik a feleletet egynéhány érdeklődésünk tárgyát képező kérdésre. És ugyanezek a tárgyak, melyek egy ilyen kiállítás keretében jutnak a közönség elé, elsődleges fontosságú adatok gyanánt szolgálnak, hogy a kiállítás megrendezőinek alapelveit alátámasszák. Ez az alapgondolat jut kifejezésre a központi legendában, amely már a lépcsőházban tárol a látogató elé. Ez röviden a következőket mondja: »A népek, kiknek a történelem folyamán osztályrészüll jutott a népvándorlás, súlyos csapást mértek a római birodalomra és meggyorsították annak bukását. De hatottak Bizánc belső fejlődésére is, amely a keletrómai császárság helyén épült föl. Csakhogy ezen ellentéteknek és hanyatlásnak következményeként nem maradt meg a zürzavaros állapot, a pusztulás és elnéptelenedés, hanem ugyanazon a területen — az antiik civilizáció romjain, csakhamar nemzetiségi szervezetek alakultak, melyeknek törekvése kezdettől fogva az állandó letelepülésre irányult. Ezek fokról-fokra nyomást gyakoroltak az új társadalmi forma alapjaira — a középkori hűbérrendszer kibontakozására«.

Ez a gondolat a következőképpen van megoldva a kiállításon. — A lépcsőház oldalfalaira és a kiállítási csarnok bejárata elé vannak állítva a kőemlévények: domborművek, építmények díszei és részei, római istenek szobrai, pogány és a későbbi keresztény síremlékek. Mindezek a Szerémség területéről valók és magasfokú civilizációról tanúskodnak, melyet a római polgárok és a provinciák elrómaiásodott lakói élveztek. Ugyanakkor a megsemmisítés és az élőködés nyomait is magukon viselik. Ezek közt kitűnik egy téгла, ezzel a felíráttal: »Íme egy gyakorlatlan kézzel bevéselt könyörgés, hogy az Isten oltalmazza meg a várost az avaroktól s hogy a várost és e könyörgés íróját megsegítse«. Szremszka Mitrovicán találták. Bizonyítéka a pánikus rémületnek, mely a római polgárokat magával ragadta a határon történtek hallatára.

A bejárat előtt főlsorakoztatott csonka, töredezett emlékek ellentéte maga a kiállítási terem, ahol nyugalom és kiegyensúlyozottság uralkodik. Ezzel, ha nem is tudatosan, a látogatóra akartak hatni, hogy főlzabaduljon a

Valamennyi forradalmat burkoló kellemetlen rész benyomásai alól, és figyelmét az anyagi kultúra tárgyain bekövetkezett változásokra irányítsa, azokra a változásokra, melyek előrehaladást jelentettek.

Az első két üvegszekrényben láthatók a római városi civilizáció tárgyai a császárság korából és a későbbi bizánci korszakból. Itt diszkréten külön vannak választva a római polgártól eredő dolgok, melyek közismert gyárakban készültek vagy külföldről kerültek erre a vidékre behozatal útján (mint pl. az olajlámpák, melyek a gyáros pecsétjével vannak ellátva). Valamint szerényebb külsejű tárgyakat is találunk még itt (bizonyára házi készítmények), melyekről feltételezhetjük, hogy rabszolgamunka termékei.

A harmadik szekrényben vannak a jazig sírleletek. Ez a származata törzs Bácskában élt és állandó kapcsolatban állott a római tartománnyal. Innen van tárgyaikon sok olyan elem, mit nem hoztak magukkal, hanem a rómaiaktól vettek át.

A negyedik szekrényt a germán és hun régiségekre szentelték. A kiállított fegyverek harciasságot hangsúlyoznak. Arra vallanak a gazdag díszek, hogy a vagyonukat »ingóságba« fektették.

Ezek tartoznak a népvándorlás első, dinamikus szakába (IV—V. század), melyeket állandó háborúzás jellemez.

Az avarokat, mint nomád, lovas-törzset szemlélteti a hatodik és a nyolcadik szekrény. Ez a törzs teljes fegyverzetében és lovával együtt temette el halottait. Bőröveik dísz, melyet átveretes technikával dolgoztak ki, ornamentikájában új realizmusra mutat, mely a tudományos körökben, mint »a népvándorlás ósvad stílusa« ismeretes. A bőrövek hosszúkas fémszalagjain leginkább megkötött szőlővesszőcskéket találunk, a törzs kedvelt díszítő elemét. A nyolcadik szekrényben olyan arab emlékek vannak, amelyeken szláv elemeket is láthatunk. Ez az avar-szláv együttélés korából való, amikor a szlávoknál már világossá válik a törekvés az állandó letelepülésre. Az itt kiállított munkás pedig földművelő-jellegüket határozza meg. Ez látható a következő szekrényekben is.

A díszek között, a tizedik szekrényben, találunk néhány jellemző tárgyat, melyekből arra következtethetünk, hogy mennyiben és hogyan sajátították el a szlávok a római és bizánci motívumokat, mint pl. a félholdalakú fülbevalókat, vagy az úgynevezett szőlőfürtös függőket, melyeken filigránt és (fűzészerű) granulációt alkalmaztak, csak hogy teljesen leegyszerűsített technikával. A kiállítás tárgyai között van olyan edény is, melynek alapján bélyegzés figyelhető meg. Ez már hivatásos ipart jelez, nem pedig házi iparterméke. De ezen az edényen is ott van a hullámos vonalhúr, amely végigkíséri a szlávokat az első naptól fogva, ahogy a Pannón-Alföldön letelepedtek.

Az utolsó szekrényben foglalnak helyet az első magyar államformák korából származó régiségek. Ekkor a szlávokon kívül magyarok is élettek ezen a vidéken. Erdekes emléke ennek az együttélésnek a Hingán (Szabadkánál) kiásott temető. Ebben a — máikor már teljesen befejeződött a népvándorlás — halott mellett lévő díszek e vidék lakosságának néprajzi összetételére utalnak, melyek mindenképpen a népvándorlás végső eredményei.

A két aracsi oszlopfő a csarnok kijáratánál a látogató számára bizonyítékul szolgál, hogy a nyugtalanság, harc, a migrációk és települések után új társadalom jött létre, mely új termelő eszközöket és művészi alkotásokat teremtett és új művelődési emlékeket emelt magának.

Lehetséges, hogy a kiállítás alap gondolatának kifejezéséből hiányzik bizonyos magyarázat, mely a látogató gondolatait mindig egy irányba terelné. Lehet, hogy a kiállítás megrendezésének módján is lehetett volna valamit változtatni. Egy azonban mindenképpen tény, hogy ez a kiállítás nagy erőfeszítéseknek és munkának az eredménye és művészi, muzeológiai szempontból tökéletes alakban nyújt magyarázatot az emberiség történetének egy korszakáról, amely a csak frott források alapján sok tekintetben maradna különben homályos.

Noviszád a történelem folyamán

Előjáróban szükségesnek tartom megemlíteni, hogy erről a kiállításról különböző véleményeket hallottam, mind a látogatók körében. Az érdeklődők csak érzik, a történészek viszont világosan rámutatnak, arra a tényre, hogy a kiállítás azért nem hagy — nem hagyhat — átfogó képet a szemlélőben, mert a szerb történeti anyag mellett más nemzetiségekről — akik az idők folyamán itt letelepedtek, s mert élő lények voltak, kétségtelenül hatottak is Újvidék gazdasági, politikai és kulturális életének át- meg átformálására, — szóval róluk nagyon kevés vagy egyáltalán nincs kiállítva történelmi értékű anyag. Hogy ennek oka a nemzetiségek, (szlovákok, magyarok, zsidók, németek) dokumentális anyagának hiánya volt-e vagy a szervezők hanyagsága, esetleg a nemzetiségek történeti anyagának nem ismerése, — nem tudom. Annyi bizonyos, hogy így — éppen a felhozott dolgok miatt — a kiállítás nem tükrözi hűen Újvidék fejlődésének útját a századokon át.

A kiállított tárgyak, térképek, képek, irások és nyomtatványok csak a török elnyomatás alól felszabadult Újvidék arcát vetítik elénk — s ezt is meg kell állapítanunk: minden hiányosság mellett is érdekesen — mind a mai napig.

De — s ezt a legújabb régészeti ásatások is bizonyítják — Újvidék területén már időszámításunk előtt ezer évvel és a középkorban is voltak települések. Sajnos az első hiteles okirat csak a középkorból való. Ez a bélakúti (pétervárad) cisztercita apátság adomány-levele, amely fényt derít a mai Újvidék helyén, akkor még létezett településekre: Csenej, Kő-Szent-Márton (a mai Telep), Bivalyos, Baksafalva meg Vásáros Váradra. Erdűjhelyi Menyhért mondja, ezekről a településekről szólva, »Újvidék története« c. művében: »Robotoló és dézsmafizető munkások sokasága volt a falu...«

IV. Béla okirata 1237-ből és V. István 1267-ben kelt adomány-levele (Orsz. Levéltár. Dipl. 216) világosan bizonyítják, hogy e terület, vagyis e települések földesurai Töre, utánna pedig fia Törefi Péter voltak. Törefi Péter (Katona József »Bánk Bán«-jában: Petúr bán) II. Endre uralkodása idején, 1213. szeptember 28-án megölte Gertrúd királynét, ezért IV. Béla megfosztja birtokairól. Az okirat ezt így vázolja: »... Péternek, Turwey fiának örökös javai, melyek az illetőnek hűtlensége miatt, mivel a király anyját megölvén felségsértést követett el, a királyi kezekre visszaszállottak...« A birtok egy részét IV. Béla a Bélakútra (Péterváradra) telepített ciszterciatáknak ajánlódokozta »édesanyánk lelke üdvéért örökös alamizsnaként«, ahogy ezt az okirat mondja.

Első egészen közeli és konkrét adataink az itt élő telepesekről kétségtelen, hogy csak a törökök e vidéken való uralmának idejéből valók. A török adókönyvekből — amelyek kivonatait Steltzer Szilády közli — kitűnik, hogy 1554-ben Újvidék területén összesen 20 ház volt, 1570-ben 46, 1590-ben pedig 105. A lakók más nemzetiségűek lehettek, mert a törökök nem fizettek adót.

A fenti képet — az irattári anyag hiánya miatt — a kiállítás nem tükrözheti. A kiállított anyag alapján — ha nagyon is hiányosan — csak arról az életről kaphatunk áttekintést, amely a török elnyomatás megszűnése után kezdődik itt Újvidék területén.

Hogy milyen volt a stratégiai helyzet, hogyan folytak a harcok a törökök ellen, nagyszerűen kivethetjük a kiállított térképeken. (Az egyik olasz, barokk stílusú rézkarc pl. híven tükrözi nemcsak a katonai állásokat, hanem azt is, amivel a katonákat ámfították: »a földöntúli erők beavatkozását a harcba«).

Az első »hídvédőt« is láthatjuk az egyik rézkarcon. Az osztrák katonai igazgatóság állította föl 1680 után. Ez kötötte össze Szerémséget Bácskával. A katonai igazgatóság ennek a hívdőnek kezelését szerbekre, úgynevezett »granicárookra« bízta. Ezek, hogy eleget tehessenek kötelességüknek,

a környező településekről átköltöztek a Duna közelébe. Településük kb. a mai Duna utcától — mai szerb főgimnáziumig húzódott.

Az 1697—98-as években föllálik a Dunán a ponton hidat is. Ez ma-gával hozza a település kiszélesedését Nyugat, vagyis a mai Jug. Hadsereg utca és Észak, vagyis a mai Szv. Markovics utca felé.

1699-ben ezen a területen 215 katona, 43 férfi és 18 tizenöt évnél fia-talabb fiú-gyermek élt. Az asszonyokkal és gyermekekkel együtt a lakosság száma kb. 1000 volt.

1717 körül Almás faluból — amely Temerin, Szőreg és Szenttamás között lehetett — a szerbek, mert nem voltak megelégedve ottani életfelté-teleikkel, átköltöztek a mi területünkre. A mai almási temető környékét fog-lalták el maguknak. 1750 körül pedig szlavóniai és horvátországi szerbek te-lepülnek le a mai Szalajka területén. A történelmi kútforrásokból kitűnik, hogy a Dunaparton — körülbelül a mai hid és strand között — egy horvát halászfalu is volt. Az 1716-ból eredő német iratokban »Croatendorf«-nak van feltüntetve. Későbbi irásokban egészen nyomavesztett.

1739-ben a belgrádi béke után Újvidék különös helyet foglalt el a Duna mellékén. Igen fontos keresztező úttá lett Kelet és Nyugat között. A legnagyobb és legfontosabb kereskedelmi helyé: Törökország felé. Itt történt a nyersanyag és kész áru cseréje. A kikötőben raktárak épültek s a szállítási munkálatok sok rakodó-munkást foglalkoztattak. Ezért is, Újvidéknek ezen a részén történik először az elsődleges felhalmozás, a kizsákmányolás s szükségszerűen az osztályellentétek is itt jelentkeznek először Újvidék gaz-dasági és politikai életében.

Belgrád eleste után új népelemek: szerbek, németek, zsidók, görögök özönlik el városunkat. Ezek közt sok a jó kereskedő és iparos is. Beszivárgá-suk Újvidék gazdasági életében új lendületet jelent. Új iparos céhek, keres-kedések, raktárak épülnek. Nagyon természetes, hogy így Újvidék, mint tele-pülés is kibővül Temerin, Kiszács és Futak felé.

1741 és 48 között Mária Terézia kölcsönökért folyamodik, hogy meg-tarthassa örökölt birtokait. Újvidék község ekkor 80.000 rajnai forintot küld neki. Részben ezért lett Újvidék már 1748. február 1-én »szabad királyi várossá«.

Az összeírásokból tudjuk, hogy 24 évvel később 1772-ben Újvidéknek 8392 lakosa volt.

A földnélküli, földjüktől elesett, napszámos magyarok — kis számban ugyan — de már 1718-ban eljutottak Újvidékre. Számuk az 1780—90-es évek-ben, de különösen 1820. és 1830-as évek között annyira megnőtt, hogy már P. De-szánicsics is kénytelen észrevenni őket, (hogy miért nem mutat be a kiállítás ebből semmit — azt joggal kérdezhetnénk!). Településük a mai kálvinista templomtól a kórházig, később pedig a telepig húzódott ki. Telep csak az 1900 évek után lett szétosztva szőlősterületnek. A betelepítés is ekkor indul meg.

A magyar forradalom idején Újvidék sokkal többet szenvedett, mint az összes vajdasági falvak együttvéve. A szabadságharcosok, akik Péterváradot tartották kezükben, 1848 június 12-én bombázták Újvidéket, ahová Jela-csics bán vonult be osztrák katonasággal, hogy innen foglalhassa el Péterváradot, — ami nem sikerült neki. Újvidéken 2812 házból összesen 808 maradt a bombázás után. Kaper Szigfríd, német író, aki szemtanúja volt a bombázás-nak, így ír »Südslavische Wanderungen« c. útleírásában:

»...Ameddig szemed ellát e hosszú széles utcában, sehol nincs tető. Nincs itt semmi, kivéve az üres ablakkereteket, ledől falakat és égett osz-lopokat...

...Újvidéken a 20.000 lakosból csak hatan maradtak vissza. Ezek is átköltöztek a város szélén megmaradt házikókba. Ott élnek most összehú-

zódva, kiteve a szűkölködésnek és különböző betegségeknek, amelyek megkészsereze jelentkeznek ilyen körülmények között...»

Az 50-es években a visszaszállingózott lakosság saját erejéből, állami segély nélkül újraépíti a várost, amely ezúttal kicsit sem hasonlított már a feudalizmus korabeli csak félig orientált Újvidékre.

Ezt a nagy fejlődést — néhol nagyon is hiányosan — mégis vissz tükrözi a kiállított anyag.

Külön termekben van bemutatva Újvidék kulturális és politikai fejlődése. Elsőnek a latin iskola nyílt meg 1731-ben. Ötvennyolc évvel később, II. József uralkodása alatt (1789) Újvidék katolikus főgimnáziumot kap. Körülbelül öt-hat évre rá a szerb polgárság szerb főgimnáziumot kér, de megnyitását a kormány nem engedélyezi. Csak 1811-ben nyílik meg Újvidéken a szerb főgimnázium, annak is csak az első két osztálya. Ezután minden rákövetkező évbe megnyílik a következő osztály is, úgyhogy 1819-ben már hat osztállyal működik. A bombázáskor — 1848-49-ben — a gimnázium is leég és csak 1852-ben lett újjáépítve. A magyar főgimnázium 1873-ban nyílik meg újra.

Városunkban az első szerb színházi előadásokat Markó Jelaszics tanító rendezte. Ő alakította meg tanulói csoportjából már 1787-ben az első szerb amatőr együttest is. A színházért folyó harcot és annak működését, színészeit is bő anyaggal érzékelteti a kiállítás.

Allandó magyar népszínháza Újvidéknek nem volt soha. Annál fejlettebb volt az amatőr színjátszás. Sajnos, ebből se látunk semmit kiállítva, pedig bizonyos, hogy található anyag a magyarok kulturális életéből, de elsősorban amatőr együtteseinek munkájáról.

A Matica Srpszka ugyancsak egyike a legrégebben alakult szerb kultúr-gócponthoz. Majdnem negyed évszázadon át, igaz, Pesten dolgozott és fejlődött, de a forradalom után, 1864-ben átköltözik Budapestről Újvidékre.

Határozottan az a benyomásunk, hogy városunk szerbségének és intézményeinek kulturális és politikai fejlődését tükrözi leghűbben és legszemléletesebben a kiállítás...

Nagyon érdekes a kiállított anyagnak az a része, amely egy-két képkel csak, de bemutatja, érzékelteti a haladó szerb és magyar elemek találkozását és együttműködését. Az első szerb és magyar szocialistákra gondolok itt, de különösen Vasza Pelagics és Hornyánszky Viktor közös munkásságára. Hornyánszky magyar tanító volt, író, később pedig nyomda-tulajdonos Pesten. Oszintén vonzódott a szocialista mozgalomhoz és nagy érdemei voltak a budapesti nyomda-ipari munkások életszínvonalának fölemelésében.

Az eddigi irattári anyag alapján lehetetlen adni megbízható és konkrét feleletet arra, hogy kerültek össze Pelagics és Hornyánszky, de valószínű, hogy Pelagics az újvidéki szocialisták révén ismerkedett meg Hornyánszkyval, aki budapesti nyomdájában szocialista lapokat, könyveket, Marx és Engels műveit is nyomta. Míg az újvidéki nyomdászok nem merték kinyomni Vasza Pelagics »lázító írásait«, könyveit és füzetét, addig Hornyánszky kinyomta, sőt, mint ilyent, szét is küldte a könyvtáraknak.

Ez a kis történeti adat is rávilágít az egység és testvériség történeti fejlődésére, a szocialista mozgalom nemzetközi vonalára, amely fennállt a Balkáni és Dunamelléki népek között.

Az utolsó tereben kiállított fényképek, írások, folyóiratok, Újvidék részvételét tükrözik a népfelszabadító háborúban. Itt látjuk Gyorgye Zlicics néphős képét, akit a csendőrség a szalajkai harcokban fogott el. Őt napi embertelen kínzás után, 1942 február 7-én halt meg.

Itt vannak kiállítva a »Szlobodna Vojvodina« első számai is. Megindító Tóza Márkovics, Bránko Bájics és Nikola Petrovics, akik e mellett a bácskai népfelszabadító harcok irányítói is voltak. A Kiszácsi utca 89 sz. alatti házat ábrázoló kép is megtalálható. Itt volt a fedezékük, itt rendezték be a nyomdát és a munkahelyet maguknak. Itt találkoztak 1942 novem-

ber elsején is és beszéltek meg a bacsikai népfelszabadító harcok további menetét. Ugyanez év nov. 19-én árulás folytán a házat körülfogta a csendőrség és rendőrség. Bájics is, Márkovics is, elhatározták, hogy élve nem adják meg magukat. Hosszú harc kezdődött. Bájics elesett, Márkovicsot pedig elfogták és kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet 1943 február 9-én hajtották végre.

A kiállítás nagy értéke, hogy a hiányos fejlődéstörténeti rész mellett — nagyon világosan mutat rá azokra az évekre, amelyek kitorölhetetlenek általános értéküknél fogva is történelmünkéből.

Szlávnics Mária — Bóna Julia